

Костюк Олександр Васильович

Кандидат філософських наук, доцент, докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-1907-6307>

e-mail: sasha0079@gmail.com

Носенко Олександр Володимирович

Кандидат філософських наук, доцент кафедри теорії, історії та філософії права

Національна академія внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-8511-3941>

e-mail: filos_naws@ukr.net

ВПЛИВ СТВОРЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ НА ІНСТИТУЦІЙНУ ТРАНСФОРМАЦІЮ ПОЛІТИЧНОГО ЛАНДШАФТУ

Резюме

Досліджується вплив створення Православної Церкви України на інституційну трансформацію політичного ландшафту держави. Аналізуються історичні передумови та геополітичний контекст конституювання ПЦУ, процес отримання Томосу про автокефалію та його вплив на релігійний простір України. Окрема увага приділяється ролі інституту президентства у створенні ПЦУ та трансформації державно-церковних відносин під впливом цього процесу.

Встановлено, що створення ПЦУ стало не лише церковно-релігійною подією, але й важливим державотворчим проєктом, інтегрованим у стратегію зміцнення національної безпеки та суверенітету України. Виявлено, що інститут президентства відіграв вирішальну роль у процесі отримання Томосу, що призвело до суттєвого розширення фактичних повноважень президента у сфері державно-церковних відносин. Проведено порівняльний аналіз риторичних та політичних стратегій президентів П. Порошенка та В. Зеленського щодо церковного питання, розкрито еволюцію цих стратегій від сек'юритизації до прагматичного інкорпорування релігійного

чинника в інституційну архітектуру національної безпеки. Доведено, що в умовах повномасштабної російської агресії ПЦУ перетворилася на вагомий фактор зміцнення національної безпеки України через протидію ідеологічним наративам «російського міра», розвиток інституту військового капеланства, соціально-гуманітарну діяльність та міжнародну релігійну дипломатію. Дослідження підтверджує, що створення ПЦУ каталізувало глибинні трансформації політичного ландшафту України в інституційному, дискурсивному та міжнародному вимірах, сприяючи консолідації українського суспільства та зміцненню державності в умовах зовнішніх загроз.

Ключові слова: Православна Церква України; Томос; інститут президентства; державно-церковні відносини; національна безпека; політичний ландшафт; інституційна трансформація.

Вступ

Процес створення Православної Церкви України (ПЦУ) та отримання Томосу про автокефалію у 2018-2019 роках став визначальною подією не лише для релігійного життя України, але й значною мірою вплинув на інституційну трансформацію вітчизняного політичного ландшафту. Це явище викликало широкий суспільний резонанс, активізувало участь представників різних суспільних верств, від найвищих посадових осіб і політичних діячів до пересічних громадян, та охопило сфери, що виходять далеко за межі суто церковно-релігійних проблем.

Актуальність дослідження впливу створення ПЦУ на інституційну трансформацію політичного ландшафту України зумовлена кількома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, створення незалежної помісної церкви в Україні відбувалося в умовах війни з Російською Федерацією, що розпочалася у 2014 році, надаючи цьому процесу не лише церковно-релігійного, але й геополітичного виміру. По-друге, інституційне оформлення ПЦУ стало каталізатором суттєвих змін у взаємовідносинах між державою та релігійними організаціями, зокрема значно вплинуло на функціонування інституту президентства. По-третє, в умовах повномасштабного російського вторгнення, що розпочалося у 2022 році, ПЦУ перетворилася на вагомий фактор зміцнення національної безпеки та протидії ідеологічним наративам «російського міра». Отже, комплексне дослідження впливу створення ПЦУ на політичний ландшафт України дозволить глибше зрозуміти трансформаційні процеси як у релігійній, так і в політичній сферах, та їхній взаємозв'язок із питаннями національної безпеки.

Проблематика створення ПЦУ та її впливу на політичні процеси в Україні привертає увагу широкого кола дослідників, які вивчають різні аспекти цього явища. Історичні передумови та інституційні аспекти створення ПЦУ досліджуються в роботах В. В. Ластовського, який аналізує державне управління та наслідки створення Православної Церкви України,

акцентуючи увагу на політичному зв'язку між релігійними та державними інституціями [1, с. 211–213].

Вплив створення ПЦУ на інститут президентства досліджують А. Кобетяк та В. Слюсар, які аналізують еволюцію ставлення українських президентів до ідеї автокефалії та їхню роль у цьому процесі [2, с. 43–49]. В. М. Бокоч розглядає конституційну роль Президента у забезпеченні права на свободу совісті та інструменти впливу глави держави на розвиток державно-церковних відносин [3, с. 12–17].

Релігійний чинник у контексті національної безпеки та російсько-української війни досліджують Л. Филипович та О. Горкуша, які аналізують релігійну безпеку як складову національної безпеки України, особливо акцентуючи увагу на актуалізації цієї проблеми в умовах війни [4, с. 73–78]. О. Хмільовська розглядає релігійний вимір війни Росії проти України в контексті національної безпеки, аналізуючи роль релігійних інституцій у протидії російській агресії [5, с. 140–151].

С. Здіорук та В. Токман досліджують трансформацію релігійного ландшафту України та роль незалежної української церкви у зміцненні національної безпеки [6]. І. Фенно аналізує позицію та діяльність релігійних лідерів в умовах війни, виявляючи спільні риси у їхньому підході до протидії російській агресії [7, с. 44–47].

Попри наявність значного корпусу досліджень різних аспектів створення та функціонування ПЦУ, у науковій літературі відсутній комплексний аналіз впливу цього процесу на інституційну трансформацію політичного ландшафту України, особливо в контексті геополітичних викликів та загроз національній безпеці. Наявні дослідження здебільшого зосереджуються на окремих аспектах проблеми, не пропонуючи системного погляду на інституційні зміни, що відбуваються у взаємовідносинах між державою та релігійними організаціями під впливом створення ПЦУ. Комплексний аналіз цих процесів є необхідним для розуміння ширших трансформацій політичного ландшафту України в умовах зовнішньої агресії та внутрішніх викликів.

Метою статті є дослідження впливу створення Православної Церкви України на інституційну трансформацію політичного ландшафту, з особливим акцентом на зміни у функціонуванні інституту президентства та посилення національної безпеки в умовах російсько-української війни. Відповідно до мети, визначено такі завдання дослідження: 1) проаналізувати історичні передумови та геополітичний контекст створення ПЦУ, розкрити ключові етапи процесу отримання Томосу та їхній вплив на релігійний ландшафт України; 2) дослідити роль інституту президентства у процесі створення ПЦУ та трансформацію взаємодії між державою та релігійними організаціями після отримання Томосу про автокефалію;

з) визначити роль ПЦУ як фактора зміцнення національної безпеки в умовах російсько-української війни, зокрема її внесок у протидію ідеологічним наративам «русского мира» та консолідацію українського суспільства.

Методи дослідження

У процесі написання статті було застосовано комплекс наукових методів дослідження. Так, Історичний метод використовувався для аналізу передумов створення ПЦУ та процесу отримання Томосу, дозволивши простежити еволюцію відносин між Київською митрополією та Вселенським патріархатом від часів хрещення Русі до сучасності.

Інституційний аналіз застосовувався для дослідження трансформації взаємовідносин між державними та релігійними інституціями, зокрема впливу створення ПЦУ на функціонування інституту президентства. Цей метод дозволив виявити зміни в інституційній структурі державно-церковних відносин внаслідок появи нової релігійної інституції.

Компаративний метод використовувався для порівняння політики та риторики президентів П. Порошенка та В. Зеленського щодо церковного питання, а також для зіставлення стану релігійного ландшафту України до та після створення ПЦУ. У. Дискурс-аналіз дозволив дослідити зміни в риторичних стратегіях президентів та релігійних лідерів, виявивши концептуальні відмінності в їхньому підході до церковного питання.

Статистичний аналіз було застосовано для вивчення динаміки переходу релігійних громад з УПЦ МП до ПЦУ, що дозволило оцінити масштаб трансформації релігійного ландшафту України. Контент-аналіз використовувався для дослідження публічних виступів політичних та релігійних лідерів, зокрема аналізу частоти вживання певних ключових термінів та концептів.

Системний підхід дозволив розглянути вплив створення ПЦУ на політичний ландшафт України як комплексне явище з множинними взаємопов'язаними наслідками, враховуючи геополітичний контекст, внутрішньополітичну динаміку та безпекові виклики. Цей підхід забезпечив цілісне розуміння трансформаційних процесів у взаємовідносинах між державою та релігійними організаціями.

Результати дослідження

Заснування Православної Церкви України (ПЦУ) у 2018-2019 рр. стало історичною віхою, чий вплив вийшов далеко за межі церковного середовища і суттєво трансформував політичну архітектуру держави. Цей процес характеризувався безпрецедентною мобілізацією громадянського суспільства, залученням державних інституцій найвищого рівня та міжнародних релігійних центрів. Предметом публічного обговорення стали не лише канонічні аспекти церковного устрою, але й фундаментальні питання

геополітичного позиціонування України, зміцнення її суверенітету та протидії зовнішнім впливам.

Історично Київська митрополія від часу хрещення Русі у 988 році була заснована Вселенським патріархатом і до кінця XVII століття перебувала в його юрисдикції. Навіть після створення Московського патріархату в 1589 році, Київська митрополія канонічно належала до Вселенського патріархату. Ситуація змінилася в 1686 році, коли московський патріарх Іоаким самочинно втрутився до єпархії Київської митрополії. Як зазначають релігієзнавці Є. Нікольський, О. Саган, «анексія Київської митрополії у 1686 р. стала можливою у результаті неканонічних дій і зрад частини кліру Київської митрополії, а також» [8, с. 90–91].

Вселенський патріарх Варфоломій I неодноразово підкреслював: «Київська митрополія ніколи не була канонічно переданою Московському патріархату. Немає жодного офіційного документа, що підтверджує таке підпорядкування чи поступку з боку Константинопольської церкви» [9].

Процес створення ПЦУ відбувався в умовах війни України з Російською Федерацією, що почалася від 2014 р., тому питання існування незалежної від російського впливу церкви набувало не стільки церковно-релігійного характеру, скільки політичного та геополітичного. На цьому наголошував у своєму виступі перед Верховною Радою України і Президент України П. Порошенко: «Йдеться про наше остаточне незалежнення від Москви. Тут не лише релігія, тут — геополітика...» [10].

Вирішальними подіями у процесі отримання Томосу стали: засідання Священного Синоду Вселенського Патріархату 19-20 квітня 2018 року, на якому було прийнято рішення про початок процедур надання автокефалії; призначення Вселенським патріархом Варфоломієм двох екзархів у Києві 7 вересня 2018 року; Синод Константинопольської православної церкви 9-11 жовтня 2018 року, який скасував акт 1686 року та відновив у сані очільників УПЦ КП та УАПЦ.

15 грудня 2018 року на Об'єднавчому соборі українських православних церков було проголошено створення Православної Церкви України та обрано її предстоятеля — митрополита Епіфанія. 6 січня 2019 року у Константинополі Вселенський патріарх Варфоломій вручив митрополиту Епіфанію Томос про автокефалію, що офіційно затвердило незалежний статус української церкви.

Події Революції гідності та агресія РФ зумовили національне пробудження, зростання громадянської активності українців й активізували суспільно-політичну ситуацію навколо ідеї Української помісної православної церкви. На думку дослідника українського православ'я А. Киридона російська окупація частини українських територій виразно розмежувала

релігійне середовище України за критерієм ставлення до процесів національного державотворення, перетворивши релігійний чинник на важливий елемент гібридної війни [11].

Створення ПЦУ призвело до суттєвих змін у релігійному ландшафті України: формування нового потужного релігійного центру, незалежного від зовнішнього впливу; початок процесу переходу релігійних громад з УПЦ МП до ПЦУ; зміна конфігурації релігійного простору України з відчутним посиленням проукраїнських церковних організацій.

Як зазначено у Великій українській енциклопедії, «саме через Українську православну церкву, юридично й організаційно підпорядковану Московській патріархії, Кремль активно маніпулював свідомістю мільйонів українських громадян, намагався насаджувати ідеологеми «русского мира», дискредитував автокефальний рух в Україні, здійснював спроби приватизації національної української історії» [11].

Таким чином, створення ПЦУ та отримання Томосу про автокефалію стало не лише важливим церковно-релігійним, але й інституційно-політичним процесом, який суттєво вплинув на трансформацію політичного ландшафту України та зміцнення її державності.

Дослідження інституту президентства в Україні в контексті його взаємодії з релігійною сферою виявляє цікаву особливість: попри відсутність у Конституції спеціальних повноважень у релігійно-церковних питаннях, глава держави має суттєві механізми впливу на розвиток державно-церковних відносин. Дослідник В. Бокоч аргументовано підкреслює конституційну роль Президента: «Президент України як глава держави, гарант прав і свобод людини, серед яких право на свободу совісті є одним із основоположних, зобов'язаний забезпечувати їх дотримання» [3, с. 12].

Інструментами такого впливу слугують право законодавчої ініціативи, видання указів, створення консультативних органів та представницькі функції на міжнародній арені.

Історичний аналіз свідчить про еволюцію ставлення інституту президентства до питання автокефалії українського православ'я. Л. Кравчук першим серед українських президентів ініціював діалог щодо незалежності української церкви, навіть звертаючись до Московського патріархату з офіційним запитом щодо автокефалії. За президентства Л. Кучми ця позиція зміцнилася на рівні політичного дискурсу — у своїх заявах він наголошував: «Існує здається 15 православних держав. І лише Україна та Білорусь немає автокефальної Церкви. Білорусь, зрозуміло. Вона входить до союзної держави з Росією. А Україні сам Бог велів мати свою Помісну Церкву» [2, с. 47].

Президентство В. Ющенко характеризувалося подальшою інтенсифікацією зусиль, спрямованих на досягнення церковної незалежності. У цей період, за оцінками науковців, спостерігалось не лише зростання кількості релігійних організацій, але й суттєве зміцнення ідеї незалежності українського православ'я в суспільному дискурсі. Натомість період правління В. Януковича демонстрував радикальну зміну підходу — питання автокефалії було фактично знято з порядку денного, а державно-церковні відносини характеризувалися згортанням діалогу та відмовою від попереднього курсу.

Переламним моментом у процесі інституційного оформлення незалежної української церкви стало президентство П. Порошенка. Стратегічний аналіз його діяльності свідчить, що отримання Томосу перетворилося з периферійного церковного питання на один із пріоритетів державної політики. Порошенко застосував комплексний підхід, що включав як особисту дипломатію на найвищому рівні (безпрецедентні прямі переговори з Вселенським Патріархом), так і мобілізацію інституційних ресурсів держави.

Критичний аналіз ключових публічних виступів П. Порошенка (інавгураційної промови 2014 року, виступу з нагоди Дня Незалежності 2018 року та промови на 73-й сесії Генасамблеї ООН) дозволяє ідентифікувати комплексну риторичну стратегію, побудовану на трьох концептуальних елементах [12, с. 8-15, 23-29, 34-41].

Перший — це сек'юритизація церковного питання, тобто включення його до дискурсу національної безпеки. У своєму виступі на День Незалежності Порошенко формулює автокефалію не як суто церковне питання, а як питання національної безпеки для України, прямо пов'язуючи РПЦ із гібридною агресією Росії проти України.

Другий елемент — історична справедливість, апеляція до порушених у минулому прав Київської митрополії, що історично належала до юрисдикції Константинополя. Цей аргумент посилював легітимність процесу в очах міжнародної аудиторії.

Третій — концептуальна інтеграція церковної незалежності в ширший дискурс державної незалежності. У риторичі Порошенка чітко простежуються метафоричні конструкції, які формують когнітивні моделі «росія — це полон» та позиціонують духовну незалежність як необхідний компонент повноцінного суверенітету [12, с. 25].

Ця фраза демонструє трансформацію церковного питання в геополітичний проект, що згодом став однією з основ передвиборчої програми Порошенка, сконцентрованої в тріаді «Армія! Мова! Віра!».

З обранням В. Зеленського політика щодо ПЦУ набула нових характеристик. Збереження стратегічного курсу на підтримку української церкви супроводжувалося суттєвими змінами в риторичних та інституційних акцентах. Дискурс-аналіз ключових публічних виступів Зеленського (інавгураційної промови, виступу з нагоди Дня Незалежності 2019 року та промови на Генасамблеї ООН) виявляє принципові відмінності у риторичній стратегії [12, с 15-22, 29-33, 41-47].

По-перше, спостерігається значне зменшення інтенсивності релігійної риторики — релігійні питання рідше з'являються в публічних виступах і не позиціонуються як пріоритетні. По-друге, замість сек'юритизації релігійного питання, дискурс зміщується до ідеї суспільної єдності поза релігійними відмінностями. По-третє, відбувається концептуальна зміна метафорики — замість антагоністичного протиставлення, Зеленський розвиває метафору України як «великої сім'ї» з акцентом на внутрішній консолідації.

Кількісний контент-аналіз промов наочно підтверджує ці тенденції: у виступі Порошенка на Генасамблеї ООН слова «Росія» і «російський» вживаються 21 раз, тоді як у аналогічній промові Зеленського — лише 2 рази, що об'єктивно відображає менш конфронтаційний підхід до релігійного протистояння [12, с. 49].

Однак з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну політика Зеленського щодо релігійного питання зазнала істотних змін, демонструючи динамічну природу президентської риторики та політики в цій сфері. Аналіз заходів, проведених президентом у 2024-2025 роках, свідчить про повернення релігійного чинника в пріоритетну сферу державної політики.

Зокрема, відбулася офіційна зустріч з ієрархами ПЦУ та УГКЦ, на якій обговорювалися не лише питання духовної підтримки, але й конкретні аспекти капеланського служіння у військових підрозділах, інформаційно-просвітницької діяльності церков та залучення релігійних лідерів до просування української Формули миру. Символічним під час цієї зустрічі стало твердження митрополита Епіфанія: «Ми хочемо, щоб в Україні запанував справедливий мир, але це можливо тільки тоді, коли ми здолаємо ворога. Ми, як церкви, не тільки молимося. Наш священний обов'язок — це справді молитися, духовно підтримувати. Але ми займаємося ще й соціальним служінням» [13].

Особливої уваги заслуговує сформульована Зеленським у вересні 2024 року ініціатива підвищення інституційного статусу ПЦУ до рівня Патріархату. Аналіз його публічних заяв із цього питання демонструє, що президент обґрунтовує цю ініціативу з позицій суспільного запиту: «Я сказав, що наші люди, українці, зрозуміли б, якби наш статус було піднесено

до патріархату. Екзархи прийняли інформацію і донесуть її до Вселенського Патріарха Варфоломія, будуть радитися» [14].

Підтвердженням трансформованого підходу Зеленського до церковного питання слугує також його комунікація з Вселенським Патріархом Варфоломієм. На початку 2025 року президент висловив вдячність Патріархату: «Ми цінуємо зусилля Патріархату щодо посилення підтримки України в світовій релігійній спільноті та його внесок у духовну незалежність нашої нації» [15].

Показово, що Зеленський прямо використовує термін «духовна незалежність», який раніше був характерний для риторики Порошенка.

Системний аналіз цих процесів дозволяє ідентифікувати суттєві інституційні зміни у взаємодії президента з релігійними інституціями після створення ПЦУ. У. По-перше, спостерігається перехід від декларативного до інституційного рівня — від риторики до конкретних політико-дипломатичних дій. По-друге, релігійний чинник міцно закріпився в дискурсі національної безпеки. По-третє, релігійна дипломатія стала повноцінним компонентом зовнішньополітичного інструментарію президентської влади.

В умовах війни питання функціонування ПЦУ набуло особливого стратегічного значення. Інститут президентства еволюціонував до ролі ключового модератора не лише міжконфесійного діалогу, але й інтегратора релігійного чинника в стратегію національної безпеки.

Процес створення ПЦУ об'єктивно сприяв розширенню фактичних повноважень інституту президентства у сфері державно-церковних відносин, хоча формальні конституційні рамки залишилися незмінними. Ці повноваження реалізуються через систему взаємопов'язаних механізмів: активізацію міжнародної релігійної дипломатії, законодавчі ініціативи у релігійній сфері та включення релігійного питання до стратегії національної безпеки. Останні ініціативи щодо підвищення статусу ПЦУ до рівня Патріархату підтверджують триваючу трансформацію ролі президента у релігійних питаннях.

Таким чином, створення ПЦУ каталізувало фундаментальні зміни в інституті президентства, перетворивши його на інструмент консолідації українського суспільства та зміцнення державності, особливо в умовах російської агресії. Цей процес засвідчив інституційну гнучкість президентської влади та її здатність ефективно взаємодіяти з міжнародними релігійними організаціями та вітчизняними церковними інституціями для захисту національних інтересів України в різних геополітичних обставинах.

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, виразно актуалізувала роль

релігійного чинника як важливого елемента національної безпеки держави. Аналіз подій війни підтверджує, що релігійні інституції можуть виступати як фактором зміцнення, так і підважування національної безпеки. У цьому контексті Православна Церква України (ПЦУ) постала як значуща інституція, діяльність якої спрямована на консолідацію українського суспільства та протидію російській ідеологічній експансії.

Релігійна складова у війні Росії проти України має глибоке коріння та складну структуру. Роками РФ використовувала Російську Православну Церкву (РПЦ) та її філію в Україні (УПЦ МП) як інструмент поширення ідеології «русского міра» — псевдорелігійної концепції, яка обґрунтовує геополітичні амбіції Кремля. Як зазначають у своєму дослідженні Л. Филипович та О. Горкуша, ця ідеологія використовує релігійний чинник для радикалізації власних позицій, тим самим перетворюючи релігію на засіб поширення війни: «Релігійна безпека виявляється глобальним викликом для всього цивілізованого світу, для світу демократії. Адже релігійний фундаменталізм і консерватизм є потужною зброєю у руках авторитарних диктатур, які сьогодні прагнуть світового панування» [4, с. 76].

Аналітики НІСД акцентують увагу на тому, що «окрема частина УПЦ МП належала до тих релігійних організацій, які підтримали сепаратизм, але й надавали притулок російським військовим, «благословляли» їх на війну з Україною, розповсюджували сепаратистську літературу тощо. Фактично, середовище УПЦ МП було просякнуте ідеєю знищення української політичної нації» [6, с. 9–10]. Критичний аналіз дозволяє стверджувати, що такі дії були спрямовані на підрив основ української державності та національної безпеки.

З початком повномасштабного вторгнення 2022 року цей процес тільки інтенсифікувався. Патріарх Кирило Гундяєв у своїй проповіді в неділю Прощення (6 березня 2022 р.) фактично сакралізував і виправдав війну проти України, характеризуючи її як «метафізичну боротьбу» проти західних цінностей. Це засвідчило перетворення РПЦ з релігійної інституції на ідеологічний інструмент російського державного апарату. Як зазначає у своїй праці О. Хмільовська: «Саме тому ця церква оголошується святою, всі її очільники святими. Під вплив таких ворожих наративів підпадають не тільки православні віруючі. Вони транслюються й на ширший загал мешканців України, бо розносяться легковірними прихожанами МП як притаєна але істина» [5, с. 146].

Створення ПЦУ та отримання Томосу про автокефалію у 2019 році стало стратегічним кроком у зміцненні релігійної безпеки України, що є невід'ємною складовою національної безпеки. Митрополит Епіфаній у перший день повномасштабного вторгнення виступив із офіційним зверненням, де категорично засудив дії Росії: «Неспровокований, підступний,

чинічний напад Росії та Білорусі на Україну... Ті, хто розпочав і веде агресивну війну проти України, повинні знати, що за законом Божим та за законами людськими вони — вбивці та злочинці» [16].

Дослідниця І. Фенно у своєму дослідженні зазначає: «Обидва релігійні лідери (Епіфаній та Святослав) підкреслили миролюбність як рису українського народу, однак у цій ситуації однозначно закликали до захисту України і активної участі в боротьбі за народ і країну, що постає як святий обов'язок... Також спільним є те, що вказується на неминучість покарання для того, хто розпочав війну, і висловлюється беззастережна віра в перемогу України» [7, с. 45].

Важливо підкреслити, що промови лідера ПЦУ стають потужним механізмом соціальної мобілізації та згуртованості, поєднуючи релігійні нарративи з національною ідентичністю. Дослідники Л. Филипович та О. Горкуша у своїй праці підтверджують, що релігія «може виступати як фактором соціальної згуртованості та мобілізації в суспільстві, що значно може бути посилено в кризові моменти» [4, с. 75].

Діяльність ПЦУ в умовах війни охоплює кілька стратегічних напрямів, що спільно формують комплексну систему зміцнення національної безпеки.

По-перше, церква активно протидіє поширенню ідеологічних нарративів «руського міра» через богословську критику цієї ідеології. У численних зверненнях Митрополит Епіфаній викриває псевдорелігійну сутність «руського міра», наголошуючи на його невідповідності справжнім християнським цінностям: «Ідеологія «руського міра» є тим самим, чим є ідеологія нацизму, вона виправдовує насильство, вбивство, війну і геноцид, а тому має бути відкинута і так само засуджена» [17]. По-друге, формування українського православного етосу стає важливим чинником трансформації релігійної свідомості. ПЦУ утверджує власне українську духовну традицію, що поєднує православну віру з національною самобутністю. По-третє, розвиток інституту військового капеланства став одним із пріоритетів ПЦ. У. Митрополит Епіфаній чітко артикулював мету та значення капеланського служіння: «На нас, священнослужителях, лежить ще більша відповідальність: навчати, проповідувати, духовно опікуватись народом, особливо нашими військовослужбовцями, які зараз там, на передовій, обороняють наші кордони» [18]. Військові капелани не лише забезпечують духовну підтримку захисників України, але й сприяють формуванню морально-етичного підґрунтя для оборони держави.

Також міжнародна діяльність ПЦУ стала важливим аспектом просування українських інтересів на глобальній релігійній арені. Представництво церкви в асамблеї Всесвітньої Ради Церков у жовтні 2022 року, за визначенням архієпископа Євстратія (Зорі), стало «неймовірним проривом,

який фактично став презентацією Української автокефалії перед майже усією християнською спільнотою світу» [19, с. 71]. Важливо, що на цьому форумі було прийнято резолюцію, яка засуджує російську агресію, що значно посилило міжнародну підтримку України у релігійному вимірі.

Подальше поглиблення міжконфесійної співпраці в Україні створює надійний фундамент для релігійної стабільності. Спільна позиція ПЦУ та УГКЦ щодо війни демонструє принципову єдність українських церков у питаннях захисту національних інтересів. Як стверджує дослідниця І. Фенно: «Така спільність у поглядах, налагоджена міжконфесійна комунікація сприяє також соціальній мобілізації та соціальній згуртованості у кризові для України часи, а також спільній солідарній праці заради перемоги України» [7, с. 46].

Окремо слід відзначити, що ПЦУ не обмежується абстрактними заявами про мир, а артикулює чітку позицію щодо справедливого миру на основі відновлення територіальної цілісності та суверенітету України. Як зазначає митрополит Епіфаній: «Ми не хочемо ані для себе, ані для нашого народу того, щоби ціною миру стало відновлення кремлівського рабства» [20].

Аналіз діяльності ПЦУ в контексті безпекових викликів повномасштабної війни повинен враховувати і той факт, що релігійний ландшафт України зазнає суттєвих трансформацій. За даними НІСД: «з початку повномасштабного російського вторгнення понад 1700 парафій УПЦ МП перейшли до складу ПЦУ» [6, с. 9]. Це свідчить про глибинні процеси переосмислення національної та релігійної ідентичності в українському суспільстві.

Критичний аналіз діяльності ПЦУ дозволяє стверджувати, що Церква займає виважену позицію, яка поєднує традиційні християнські цінності з прагматичним розумінням реальності війни. З одного боку, вона не вдається до сакралізації війни та виправдання насильства релігійними мотивами (що характерно для позиції РПЦ). З іншого боку, ПЦУ не впадає в наївний пацифізм, який міг би загрожувати національній безпеці України.

Як зазначено в дослідженні І. Фенно: «Можна однозначно в риторичі предстоятелів (ПЦУ та УГКЦ) простежити усвідомлення цінності миру, що є засадничою християнською настановою, однак в умовах протистояння жорстокості агресору релігійні лідери позбавлені наївності сліпого пацифізму» [7, с. 46].

Таким чином, ПЦУ виступає як інституція, що сприяє зміцненню національної безпеки України через формування національно-релігійної ідентичності, протидію ворожій ідеології, соціальну консолідацію та

міжнародну підтримку. «Проблема помісності Українського православ'я належить до розряду фундаментальних щодо захисту національних інтересів та зміцнення національної безпеки» [6, с. 5]. Діяльність ПЦУ в цьому контексті постає як системний комплекс заходів, спрямованих на захист не лише духовної, але й політичної суб'єктності українського народу.

Отже, можна стверджувати, що в умовах російсько-української війни ПЦУ виступає вагомим фактором зміцнення національної безпеки, поєднуючи духовну місію з активною громадянською позицією. Релігійний чинник, що історично використовувався Росією як елемент гібридної агресії, завдяки діяльності ПЦУ трансформується у потужний ресурс протидії ворожим впливам та консолідації українського суспільства навколо спільних цінностей та мети.

Висновки

Проведене дослідження впливу створення Православної Церкви України на політичний ландшафт України дає підстави для формулювання концептуальних узагальнень щодо характеру та масштабу інституційних трансформацій. Результати аналізу свідчать, що конституювання ПЦУ стало каталізатором глибинних змін у системі державно-релігійних відносин України, які виходять далеко за межі суто церковної сфери. Інтеграція релігійного чинника в архітектуру національної безпеки сформулировала новий стратегічний наратив, що поєднує духовний суверенітет із державно-політичним. Дослідження виявило фундаментальну еволюцію інституту президентства у взаємодії з релігійною сферою — від символічно-представницької до активно-стратегічної. Особливо показовим є контраст між сек'юритизаційною риторикою адміністрації Порошенка та консолідаційно-прагматичним підходом Зеленського, що демонструє гнучкість президентської влади в різних геополітичних контекстах. Сформульоване в дослідженні розуміння ПЦУ як фактора національної безпеки підтверджується комплексним аналізом діяльності церкви в умовах війни. Відмовившись як від сакралізації війни, так і від наївного пацифізму, ПЦУ запропонувала збалансовану модель поєднання християнських цінностей із захистом національних інтересів. Отримані результати відкривають перспективи для подальших досліджень у кількох напрямках: трансформація законодавчої бази державно-церковних відносин; взаємозв'язок між релігійною самоідентифікацією та електоральними перевагами; вплив релігійної дипломатії на міжнародне позиціонування України; методологія протидії ідеологемам «русского мира» в інформаційному просторі. Підсумовуючи, можна стверджувати, що створення ПЦУ започаткувало новий етап інституційного розвитку України, в якому релігійний чинник перетворився з об'єкта державної політики на її активний суб'єкт, що сприяє консолідації суспільства та зміцненню державності в умовах зовнішніх загроз.

Список посилань

1. Ластовський В. В. Державне управління та наслідки створення Православної Церкви України: політичний зв'язок. Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 – 24 бер. 2022 р.). Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2022. Част. 2. С. 211-213.
2. Кобетяк А., Слюсар В. Політичний вплив інституту президентства на формування єдиної української православної церкви. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2022. Випуск 3 (63). С. 43-49. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3\(63\)-7](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3(63)-7)
3. Бокоч В. Інститут президента України у формуванні та реалізації державної релігійної політики. Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 151 (№12). Ч. 3. Політичні науки. С. 12-17.
4. Fylypovych L., Horkusha O. Religious security as a component of the national security of Ukraine: actualization of the problem in wartime. Skhid. 2024. Вип. 6(2). С. 73-81. URL: <https://doi.org/10.21847/2411-3093.6210> (дата звернення: 05.05.2025).
5. Хмільовська О. Релігійний вимір війни росії проти України: контекст національної безпеки. Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія. 2024. Вип. 19. С. 140-151. URL: <https://doi.org/10.52761/3041-1777.2024.19.2.14> (дата звернення: 05.05.2025).
6. Здіорук С. І., Токман В. В. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України: аналіт. доп. / за ред. С. І. Здіорука. Київ: НІСД, 2023. 36 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.07> (дата звернення: 05.05.2025).
7. Фенно І. М. Реакція лідерів християнських спільнот України на повномасштабну російську агресію (на прикладі ПЦУ та УГКЦ). СОФІ. Я. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. 2023. № 2(22). С. 44-47. URL: <https://doi.org/10.17721/sophia.2023.22.9> (дата звернення: 05.05.2025).
8. Нікольський Є., Саган О. Анексія Київської митрополії Московським патріархатом у 1686 році: суб'єктивні передумови й наслідки. Юрисдикційний статус Київської православної митрополії у 1686 році: богослів'я, канонічне право та культурно-історичний контекст. За загальною редакцією проф. О. Сагана. Київ, 2019. С. 83-91.

9. Федик І., Нешков Л. Вселенський патріарх: Присутність Московського патріархату шкодить інтересам української нації. Главком: веб-сайт. 28.05.2019. URL: <https://glavcom.ua/interviews/vselenskiy-patriarh-varfolomiy-prisutnist-moskovskogo-patriarhatu-zavdaje-shkodi-interesam-ukrajinskoji-naciji-i-jednosti-ukrajinskogo-narodu-597377.html> (дата звернення: 05.05.2025).
10. Порошенко: Власна церква – необхідний атрибут незалежної держави. Українська правда: веб-сайт. 19.04.2018. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/19/7178128/> (дата звернення: 05.05.2025).
11. Киридон А. М. Православна церква України. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Православна_церква_України (дата звернення: 10.05.2025). Гаврилюк Т., Саган О. Православні церкви України в контексті соціально-політичних трансформацій // Українське релігієзнавство. 2023. №98. С. 27-39.
12. Jergović, P. Зіставний аналіз промов президентів Петра Порошенка та Володимира Зеленського: магістерська робота. Загреб: Загребський університет, Факультет гуманітарних і суспільствознавчих наук, 2021. 55 с. URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:639019> (дата звернення: 05.05.2025).
13. Зеленський зустрівся із представниками ПЦУ й УГК. Ц. Укрінформ: веб-сайт. 10.05.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3862245-zelenskij-zustrivsa-iz-predstavnikami-pcu-j-ugkc.html> (дата звернення: 05.05.2025).
14. Зеленський вважає, що потрібно підвищити статус ПЦУ до Патріархату. Релігійно-інформаційна служба України: веб-сайт. 21.09.2024. URL: https://risu.ua/zelenskij-vvazhaye-shcho-potribno-pidvishchiti-status-pcu-do-patriarhatu_n151074 (дата звернення: 05.05.2025).
15. Зеленський подякував патріарху Варфоломію «за духовну підтримку України та молитви за український народ». Голос Америки: веб-сайт. 07.01.2024. URL: <https://www.holosameriky.com/a/zelensky-bartholomew-tserkva/7912453.html> (дата звернення: 05.05.2025).
16. Звернення Митрополита Епіфанія з приводу нападу на Україну. Православна Церква України: веб-сайт. 24.02.2022. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-mytropolitya-erifaniya-z-pryvodu-napadu-na-ukrayinu/> (дата звернення: 05.05.2025).

17. Ідеологія «руського міра» є тим самим, чим є ідеологія нацизму, вона виправдовує насильство, вбивство, війну і геноцид, а тому має бути відкинута і так само засуджена, — Митрополит Епіфаній. Православна Церква України: веб-сайт. 03.04.2022. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/ideologiya-russkogo-mira-ye-tym-samym-chym-ye-ideologiya-natsyzmu-vonavypravdovuye-nasylstvo-vbyvstvo-vijnu-i-genotsyd-a-tomu-maye-buty-vidkynuta-i-tak-samo-zasudzhena-mytropolyt-epifan/> (дата звернення: 05.05.2025).
18. Митрополит Епіфаній очолив молебень перед початком навчально-методичних зборів капеланів. Православна Церква України: веб-сайт. 14.09.2021. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-ocholyv-moleben-pered-rochatkom-navchalno-metodychnyh-zboriv-kapelaniv/> (дата звернення: 05.05.2025).
19. Кагамлик С. Ідеологічна агресія Московського патріархату як складова російсько-української війни: шляхи та форми протидії. Українознавство. 2024. №4(93). С. 66-76. URL: [https://doi.org/10.17721/2413-7065.4\(93\).2024.318189](https://doi.org/10.17721/2413-7065.4(93).2024.318189) (дата звернення: 05.05.2025).
20. «Ми, як народ, обрали правду і свободу, тому не хочемо обміняти їх на оманливий мир» — Митрополит Епіфаній. Православна Церква України: веб-сайт. 11.09.2022. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/my-yak-narod-obraly-pravdu-i-svobodu-tomu-ne-hochemo-obminyaty-yih-na-omanlyvyj-my-yak-prorok-ioan-ne-pobazhav-obminyaty-svoyu-virnist-poklykannyu-svidchyty-istynu-mytropolyt-epifanij/> (дата звернення: 05.05.2025).

References

1. Lastovskyi, V. V. (2022). State governance and consequences of the Orthodox Church of Ukraine creation: political connection. In Ukraine in global globalization processes: culture, economy, society: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Pt. 2, pp. 211-213). Kyiv: KNUKiM Publishing Center. [in Ukrainian]
2. Kobetiak, A., & Sliusar, V. (2022). Political influence of the presidency institution on the formation of a united Ukrainian Orthodox Church. Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Political Sciences and Public Administration, 3(63), 43-49. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3\(63\)-7](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3(63)-7) [in Ukrainian]

3. Bokoch, V. (2019). The Institute of the President of Ukraine in the formation and implementation of state religious policy. *Gileya: Scientific Bulletin*, 151(12), 12-17. [in Ukrainian]
4. Fylypovych, L., & Horkusha, O. (2024). Religious security as a component of the national security of Ukraine: actualization of the problem in wartime. *Skhid*, 6(2), 73-81. <https://doi.org/10.21847/2411-3093.6210>
5. Khmiliovska, O. (2024). The religious dimension of Russia's war against Ukraine: the context of national security. *Good Shepherd: Scientific Bulletin of the Ivano-Frankivsk Academy of John Chrysostom. Theology. Philosophy. History*, 19, 140-151. <https://doi.org/10.52761/3041-1777.2024.19.2.14> [in Ukrainian]
6. Zdioruk, S. I., & Tokman, V. V. (2023). State-church and social-religious relations in the conditions of Russia's war against Ukraine: analytical report. (S. I. Zdioruk, Ed.). Kyiv: NISD. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.07> [in Ukrainian]
7. Fenno, I. M. (2023). Reaction of leaders of Christian communities of Ukraine to full-scale Russian aggression (on the example of OCU and UGCC). *SOPHIA. Humanities and Religious Studies Bulletin*, 2(22), 44-47. <https://doi.org/10.17721/sophia.2023.22.9> [in Ukrainian]
8. Nikolskyi, Ye., & Sahan, O. (2019). Annexation of the Kyiv Metropolitanate by the Moscow Patriarchate in 1686: subjective preconditions and consequences. In O. Sahan (Ed.), *Jurisdictional status of the Kyiv Orthodox Metropolitanate in 1686: theology, canon law and cultural-historical context* (pp. 83-91). Kyiv. [in Ukrainian]
9. Fedyk, I., & Neshkov, L. (2019, May 28). Ecumenical Patriarch: The presence of the Moscow Patriarchate harms the interests of the Ukrainian nation. *Glavcom*. <https://glavcom.ua/interviews/vselenskiy-patriarh-varfolomiy-prisutnist-moskovskogo-patriarhatu-zavdaje-shkodi-interesam-ukrajinskoji-naciji-i-jednosti-ukrajinskogo-narodu-597-377.html> [in Ukrainian]
10. Poroshenko: Own church is a necessary attribute of an independent state. (2018, April 19). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/19/7178128/> [in Ukrainian]
11. Kyrydon, A. M. (n.d.). *Orthodox Church of Ukraine. Great Ukrainian Encyclopedia*. https://vue.gov.ua/Православна_церква_України [in Ukrainian]
12. Jergović, P. (2021). Comparative analysis of speeches by Presidents Petro Poroshenko and Volodymyr Zelensky (Master's thesis). Zagreb: Zagreb University, Faculty of Humanities and Social Sciences. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:639019> [in Ukrainian]

13. Zelensky met with representatives of the OCU and the UGCC. (2024, May 10). Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3862245-zelenskij-zustrivsa-iz-predstavnikami-pcu-j-ugkc.html> [in Ukrainian]
14. Zelensky believes that the status of the OCU should be raised to the Patriarchate. (2024, September 21). Religious Information Service of Ukraine. https://risu.ua/zelenskij-vvazhaye-shcho-potribno-pidvishchiti-status-pcu-do-patriarhatu_n151074 [in Ukrainian]
15. Zelensky thanked Patriarch Bartholomew «for spiritual support of Ukraine and prayers for the Ukrainian people». (2024, January 7). Voice of America. <https://www.holosameryky.com/a/zelensky-bartholomew-tserkva/7912453.html> [in Ukrainian]
16. Address of Metropolitan Epiphanius regarding the attack on Ukraine. (2022, February 24). Orthodox Church of Ukraine. <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-mytropolitya-epifaniya-z-privodu-napadu-na-ukrayinu/> [in Ukrainian]
17. The ideology of the «Russian world» is the same as the ideology of Nazism, it justifies violence, murder, war and genocide, and therefore must be rejected and equally condemned, – Metropolitan Epiphanius. (2022, April 3). Orthodox Church of Ukraine. <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/ideologiya-russkogo-mira-ye-tym-samym-chym-ye-ideologiya-natsyzmu-vona-vypravdovuye-nasylstvo-vbyvstvo-vijnu-i-genotsyd-a-tomu-maye-buty-vidkynuta-i-tak-samo-zasudzhena-mytropolyt-epifan/> [in Ukrainian]
18. Metropolitan Epiphanius led a prayer service before the beginning of the educational and methodological meeting of chaplains. (2021, September 14). Orthodox Church of Ukraine. <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-ocholyv-moleben-pered-pochatkom-navchalno-metodychnyh-zboriv-kapelaniv/> [in Ukrainian]
19. Kahamlyk, S. (2024). Ideological aggression of the Moscow Patriarchate as a component of the Russian-Ukrainian war: ways and forms of counteraction. *Ukrainian Studies*, 4(93), 66-76. [https://doi.org/10.17721/2413-7065.4\(93\).2024.318189](https://doi.org/10.17721/2413-7065.4(93).2024.318189) [in Ukrainian]
20. «We, as a people, have chosen truth and freedom, so we do not want to exchange them for deceptive peace» – Metropolitan Epiphanius. (2022, September 11). Orthodox Church of Ukraine. <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/my-yak-narod-obraly-pravdu-i-svobodu-tomu-ne-hochemo-obminyaty-yih-na-omanlyvyj-myr-yak-prorok-ioan-ne-pobazhav-obminyaty-svoyu-virnist-poklykannyu-svidchyty-istynu-mytropolyt-epifanij/> [in Ukrainian]

Oleksander Kostiuk

*Ph. D in Philosophy, Associate Professor, Doctoral Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0003-1907-6307>

e-mail: sasha0079@gmail.com

Oleksandr Nosenko

*Ph.D. in Philosophy, Associate Professor at the Department
of Theory, History and Philosophy of Law*

National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-8511-3941>

e-mail: filos_naws@ukr.net

**THE IMPACT OF THE ORTHODOX CHURCH OF
UKRAINE ESTABLISHMENT ON THE INSTITUTIONAL
TRANSFORMATION OF THE POLITICAL LANDSCAPE**

Abstract

The research examines the impact of the Orthodox Church of Ukraine (OCU) establishment on the institutional transformation of the country's political landscape. The study analyzes the historical background and geopolitical context of the OCU's constitution, the process of obtaining the Tomos of autocephaly, and its influence on Ukraine's religious sphere. Particular attention is paid to the role of the institution of the presidency in the establishment of the OCU and the transformation of state-church relations influenced by this process.

It has been established that the creation of the OCU was not merely a religious event but also an important state-building project integrated into the strategy of strengthening Ukraine's national security and sovereignty. The research reveals that the institution of the presidency played a decisive role in obtaining the Tomos, which led to a significant expansion of the president's actual powers in the sphere of state-church relations. A comparative analysis of the rhetorical and political strategies of Presidents P. Poroshenko and V. Zelensky regarding the church issue is conducted, revealing the evolution of these strategies from securitization to pragmatic incorporation of the religious

factor into the institutional architecture of national security. It is proven that under conditions of full-scale Russian aggression, the OCU has transformed into a significant factor in strengthening Ukraine's national security through countering the ideological narratives of the «Russian world,» developing the institution of military chaplaincy, engaging in social and humanitarian activities, and conducting international religious diplomacy. The study confirms that the establishment of the OCU catalyzed profound transformations of Ukraine's political landscape in institutional, discursive, and international dimensions, contributing to the consolidation of Ukrainian society and strengthening statehood in the face of external threats.

Keywords: Orthodox Church of Ukraine; Tomos; institution of the presidency; state-church relations; national security; political landscape; institutional transformation.

Стаття надійшла до редакції 05.05.25

© Костюк О. В., Носенко О. В., 2025